

AN'ANAVIY XONANDALIK IJROCHILIGI SAN'ATINI OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARIDA RIVOJLANTIRISHNING TEXNALOGIK JIHATLARI

Guliston davlat universiteti
San'atshunoslik fakulteti o'qituvchisi
Ergasheva Gulshan Sunnatullo qizi
@rahmatovagulshan13gmail.com

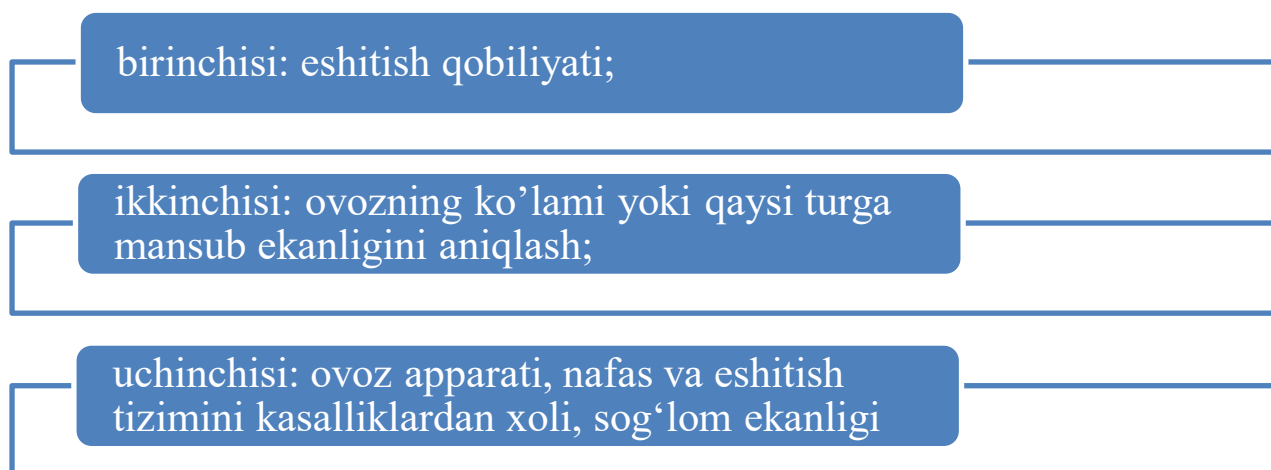
Annotatsiya: Ushbu maqola hozirgi kunda yurtimizda olib borilayotgan barcha madaniy islohotlar va ularning talaba yoshlarimizning kelajakda yetuk bilimli malakali mutaxassis bo'lib yetishishlarida muhim mezon bo'ladi. O'rgangan ko'nikmalarini o'z hayotiy faoliyatlarida tadbiq etishda xizmat qiladi

Kalit so'zlar: An'anaviy xonandalik, texnologiya, talaba yoshlar, ijro, ovoz apparati,, xonanda, islohot, ansambl, metod.

So'nggi yillarda yurtimizda talaba yoshlarning ilm va kasb-hunar o'rganishlari uchun katta imkoniyatlar eshiklari ochilmoqda. Bunga misol qilib har soha va har jabhada talaba yoshlarimizning o'z ustilarida ishlab va izlanishlari uchun yaratib berilgan shart-sharoitlarning chegarasi yo'qligi, talaba yoshlarimiz mutaxassis kadr bo'lib yetishib chiqishlari uchun davlatimiz tomonidan barcha texnikaviy, texnologik, pedagogik va ilmiy omillarni mujassam qilib qo'yilganligi ayni muddaodir. Bu say-harakatlar an'anaviy xonandalik ijrochilik san'atida ham o'z yechimini topdi. Oliy ta'lim muassalarida san'atga bo'lgan e'tiborning oshishi natijasida mumtoz musiqani hozirgi yosh avlod ma'naviyatining yuksalishidagi o'rni beqiyosligi o'z tasdig'ini topdi. Mamlakatimiz mustaqillikka erishgach, jamiyatimizning ijtimoiy hayotida ham muhim o'zgarishlar ro'y berdi. O'zbekiston Respublikasi jahon jamiyatida o'z o'rni va nufuziga ega bo'lmoqda. Ma'lumki mumtoz san'atimiz otadan o'g'ilga, ustozdan shogirdga og'zaki ravishda hozirgi kunga qadar yetib keldi. Jumladan Buxoro-Samarqand maqomchilik san'ati, Farg'ona-Toshkent mumtoz san'ati va Xorazm ijrochilik maktablari mavjud.

Ma'lum bir musiqiy asar uch xil ko'rinishda mavjud bo'ladi. Birinchisi nota va g'azal matni, ya'ni yozuv asosida bo'lsa, ikkinchisi, ijrochi tomonidan talqin qilingan jonli ijroda va uchinchisi, tinglovchining hayotiy tajribasi (sama'-samo) va badiiy obrazlarning u tomonidan qabul qilinishi natijasida asarni haqiqiy ijro jarayoni amalga oshiriladi. Musiqiy asar, maqom mumtoz ashulani ijro qilish faqat o'sha yaratuvchi, bastakor yoki kompozitor bo'libgina qolmay, ijrochi uchun o'ta murakkab jismoniy va ruhiy kechinmalardan iborat jarayon hisoblanadi. Ijro badiiy jihatdan yuksak bo'lishi uchun unda xonandaning diqqati, sezgisi, idroki, tafakkuri, tasavvuri va emotsiyasi (his tuyg'u va hayajon) hamda eng asosiysi ovoz ruhiyati faol ishtirok etishi zarur. Bundan tashqari uning

shaxsiy ovoz sifati, tembrining go‘zal va boyligi, pardalaming (intonatsiya) tozaligi, musiqiy qobiliyati va iqtidori, quvnoqligi va jo‘shqinligi, dunyoqarashi va erkin fikrlashi, xarakteri va mintaliteti aks etmog‘i lozim bo‘ladi. Ushbu shaxsiy sifatlarning barchasi inson ruhiyatining o‘ziga xos xususiyati, badiiy-ijrochilik ijodining tarkibiy qismi bo‘lib, hali yaxshi tadqiq qilinmagan musiqiy (psixologiya) ruhshunoslik sohasiga aloqadordir. Inson faoliyatining barcha turlarida bo‘lgani kabi, diqqat musiqa san’atida ijrochining hissiy, intellektual, harakatga keluvchi jarayonlardagi faoliyat samaradorligining muhim shartidir. Musiqiy faoliyatning barcha turlari diqqat bilan bog‘liq bo‘lib, ayniqsa jamoa shaklida ijro qilishda u juda muhimdir. Ya’ni ansambl bo‘lib kuylashdan avval musiqa rahbari (doira, chang cho‘pi)ning ko‘tarilgan qo‘llari, auftakt, yakkaxon va jo‘mavoz-jo‘rovoz o‘rtasidagi ishora va harakatlarning hammasi musiqada **diqqat** deb ataladi¹. Kimki xonandalikni o‘rganmoqchi bo‘lsa, albatta o‘zining dastlabki ijodlaridanoq ovozinin ruhiyati va qaysi turga mansub ekanligini aniqlab olmog‘i lozimdir. Buning uchun ikkita ovoz bo‘yicha mutaxassis o‘qituvchi va bir shifokor ya’ni, otorinolaringolog kabi mutaxassislardan hay’at tuzilib, tekshirilmog‘i shart. Bu hay’at a’zolari asosan bo‘lajak xonandani uch xil iqtidoriga baho berishadi:

Dastlabki ikki tekshiruv natijasini ya’ni, eshitish qobiliyati va ovoz turini xonanda mutaxassislari aytib berishlari lozim. Ovoz apparati, nafas va eshitish a’zolari tashxisini esa, shifokor otorinolaringolog aniqlashi ko‘zda tutiladi. Ovoz ruhiyatini, qaysi turga mansub ekanligini bir ko‘rishda aniqlash qiyin albatta. Qayta tekshiruvlardan hamda shifokorning tashxisidan so‘ng aniq bir xulosaga kelish mumkin bo‘ladi. Ma’lumki ovoz qanchalik yo‘g‘on bo‘lsa, tovush hosil qilishda yutqin harakati shunchalik ko‘payadi va ovoz paylarining baquvvatligi seziladi. Ovoz qanchalik baland bo‘lsa aksincha ovoz paylari shunchalik ingichka va yutqin nozik bo‘ladi.

¹ Shavkat Matyakubov “ An’anaviy xonandalikda o‘qitish uslubiyoti” Toshkent 2015.

Har bir xonanda o'z ovoz tessiturasini ya'ni, turini faoliyatining daslabki pog'onalaridanoq aniqlab olishi maqsadga mu. Aks holda tovush sifatini buzish kabi salbiy holatlarga olib keladi. Agar ovoz baland bo'lsa past pardalarni ijrosiga harakat qilish besamar bo'ladi. Aytaylik ovoz past bo'lsa yuqori pardalarga chiranib chiqish ovoz paylarini zo'riqtirish orqali oqibatda buzilishiga olib keladi. Hayotda bu kabi ovoz sifatini buzib qo'yish hollari haqida ko'plab misol keltirishimiz mumkin. Ovozlamini turga ajratish har qanday bilimdon ustoz uchun ham qiyin kechadi. Masalan: bir o'quvchini ovozini u yoki bu turga mansub ekanligini aytish uchun awalo ovozning tembriga ya'ni, ovozning rangiga e'tibor beriladi. So'ngra uning ko'lamiga nisbatan ovozlar turlarga ajratiladi. Ba'zida shunday ovozlar uchraydiki, tembr jihatidan yo'g'on ya'ni, bariton bo'lsa-da, ko'lam jihatidan ovozining yuqori pardalari tenor kabi bo'ladi, yoki ovozi mayin yumshoqligi tenorlar singari bo'lsa ham ko'lamini kichikroq ya'ni, yuqori pardalarni ijro eta olmasligi mumkin.

Tajribali ustozlar ovoz kuchi va quyuqligi jihatidan bariton lekin ko'lam jihatidan tenorga o'xshagan ovozlamini turga ajratish uchun shu xonandaga yuqori pardalarda so'z aytirish orqali bilishadi. Shunda agar ovoz tenor bo'lsa avjlardagi so'zlarni aniq va qiyinchiliksiz talaffuz etishadi, aks holda bariton yoki bas ovozining og'iz artikulyatsiyasi va nutqi past pardalardagi kabi bemalol emas, aksincha, ulgurmaydi hamda qiynaladi. Bundan tashqari ularni turlarini aniqlashda tashqi ko'rinish muhim ahamiyatga ega. Agar ozg'in, harakatchan, salga jahli chiquvchi xarakterga ega bo'lsa bu odam tenor bo'ladi. Mobodo uzun bo'yli, kam harakat, kam gap og'ir va salobatli bo'lsa, bilingki u albatta bas ovozli xonandadir.

Ba'zi ustozlarning ta'kidlashicha "an'anaviy xonandalik" sohasida ovozlamini turlarga bo'lib dars berish uslubi unchalik to'g'ri emas, deb ta'kidlashadi. Agar yuqori pardalarini olaolmasa bu talabani o'z holiga qo'yib, ashulalarga ovozi yetmasa bir-ikki parda pastroqdan ham ijro etish mumkin deyishadi. "Bizda ovozlar tessituralarga bo'linmagan, bundan keyin ham bu qoidalarga amal qilamiz. Bu kabi ovozlamini turlarga ajratish bizga yevropa akademik vokal san'atidan kirib kelgan", deb uqtirishadi. Bu uslubning tarixiy kelib chiqishi ovoz tarbiyasi uchun muhim emas. Gap shundaki, har bir asarning o'z pardasi, o'z ko'lamini mavjud. Xonanda ashulani meyoriga yetkazib ijro etish uchun asardagi joziba, shiddat avjlarning go'zalligini ochib berish kabi xislatlarini ham qo'shishi kerak bo'ladi. Ovozning to'g'ri tarbiyasi ustozlarning malakasiga ham bog'liq. Iloji bo'lsa har bir bo'lajak xonanda o'z ovoz turiga o'xshash ovozli ustozdan ta'lim olgani ma'qul (tenor shogird tenor ovozli ustozdan, soprano ovozli shogird bo'lsa soprano ovozli ustozdan va h.k). Shunday qilinsa bizning nazarimizda to'g'riroq bo'lar edi. Lekin O'zbekiston xalq artistlari Halima Nosirova, Saodat Qobulova, O'zbekiston xalq hofizlari Fattoxxon Mamadaliev, Maxmudjon Tojiboev, O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artistlar

Komila Bo‘rieva, Mashrab Ermatov² kabi tajribali ustozlar aralash ovoz sohiblarini, hatto erkak hamda ayol ovozlarini ham bir xilda, oqilona tarbiyalaganlar va tarbiyalab kelmoqdalar. Shuning uchun konservatoriyaga yoki litseylarga o‘qishga kirgan bo‘lajak xonandalar tajribali ustoz saboqlaridan bahra olishga intiladilar.

Oliy ta‘lim muassasalari va akademik litseylarda san‘at yo‘nalishi bo‘yicha boshlang‘ich bilimlarni to‘g‘ri va aniq bera olishda O‘lmas Rasulovning “An‘anaviy xonandalik o‘qitish metodikasi” kitobi katta yordam bera oladi. Unda ovozni to‘g‘ri ishlatish bo‘yicha kelajak avlod uchun kerakli maslahat va ko‘rsatmalar berilgan. Har qanday musiqachi sifatida bu yerdagi bilimlar xonandalarning boshlang‘ich bilimni olish bosqichlarida qo‘l keladi. Oliy ta‘lim muassasalari talabalariga musiqa san‘atimiz namoyondalari asarlarini o‘rgatishning yana bir maqsadi kelajak avlodni badiiy-estetik dunyoqarashini yanada kengaytirish va kelgusida yurtimizda san‘at sohasida bir qator ustuvor yo‘nalishdagi ishlarni olib borishni bildiradi. Tarixdan bizga ma‘lumki asrlar osha toki hozirgi kunga qadar san‘at namoyondalari yaratgan asarlar bizga meros bo‘lib qolmoqda. Shulardan biri bu “Farg‘ona tong otguncha” ashulasidir. Mashhur bastakor Muxtorjon Murtazoyev Haziniy g‘azaliga bastalangan ushbu ashula, ko‘p yillardan buyon xonandalar tomonidan kuylanib kelinmoqda. Abdulatif Xoldorov, Umar Otayev va, ayniqsa, O‘zbekiston xalq artisti Tavakkal Qodirov ijrosida bu ashula mashhur va betakrordir. Bu ashulaning muhim tomonlaridan biri, uning o‘zbek milliy meros an‘analariga yaqin ruhda yaratilganligidadir. Ashula re-minor tonalligida, frigiyladida kuylanadi. Sinkopa o‘lchovi, ohangni keng ta’sirchan shaklda ifodalinishi, yuqori avjlar hisobida avjlar hisobida diapazonining kengaytirilishi kuy tarkibining pog‘onama-pog‘ona rivojlanib, kuchlanishi singari bir qator xususiyatlar ashulaning yanada yorqin va jozibador bo‘lib eshitilishiga hamkorlik qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullayev R.S. “O‘zbek mumtoz musiqasi” Toshkent. Yangi nashr. 2008.
2. Abdullayev R. “Обряд и музыка в контексте культуры Узбекистана и Центральной Азии”. Ташкент, 2006. (1)
3. Nabiyeva M. “O‘zbekiston musiqa san‘atining dolzarb masalalari” (ma‘ruzalar to‘plami) Toshkent – 2020.
4. Ochilov E. “Umrboqiy qo‘shiqlar” “Sharq” nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati. Toshkent – 2013 yil.
5. Oripov Z. “Sharq musiqiy manbashunosligi (X-XI asrlar) Toshkent – 2008

² <https://arboblar.uz/>